

Асмагамбетова С.Д., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің заң факультетінің 1-курс магистранты
(Ғылыми жетекші - з.ғ.к. профессор, *Ильсова Г.А.*)

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ ҰҒЫМЫ

Заманауи әлемдегі адамдардың өмірі күйзелістерге, талас-тартыстарға толы, қоғамда да жанжалдар өршіп келеді, азаматтар өздерінің даулары мен жанжалдарын реттеу үшін сотқа да жиі жүгінеді. Сот процесіне тартылатын адамдардың саны жылдан жылға өсіп келеді.

Іс жүргізу заңына реформа жүргізу жағдайында, медиация институтына дауларды жылдам және өзара тиімді шешу тәсілдерінің бірі ретінде жетекші рөл берілген. Өзара келісу негізінде дауласушы тараптар, екі тараптың да мүдделеріне жауап беретін ең қолайлы шешімге келе алады, бұл бір жағынан азаматтық қоғамды «жанжалсыз» сауықтыруға ықпал етеді және соттардың жұмысын да елеулі жеңілдетеді.

Дауларды шешудің мұндай тәсілінің артықшылығы өте көрнекі: туындаған жанжал қоғамның жағдайына айналмайды, оны шешу үлкен шығындар мен уақытты қажет етпейді, екі тараптың да мүдделері ескеріледі, қол жеткізген келісімдер соттық шешімдерге қарағанда жиі орындалады, қалыпты адамдық және серіктестік қарым-қатынастар, іскерлік ортадағы бедел мен құрмет сақталады.

Азаматтық процесілік кодексінің өзекті жаңашылдығының бірі – татуластыру рәсімдері мен сотта дауларды баламалы шешу тәсілдерін қолдануды өрістетуде болып табылады.

2015 жылғы 31 қазандағы Азаматтық процесілік кодексінде заң шығарушымен халықаралық тәжірибе, сондай-ақ медиация институтын енгізудің бастапқы тәжірибесі ескерілген. Мәселен, жаңа ҚР АПК-де татуластыру рәсімдеріне жеке тарау берілген, онда татуластыру рәсімдерінің нысандары мен тәртібі көрсетілген.

«Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы заңының қабылдануына орай, делдалдық (медиация) жеке іс жүргізу құқығының (дауларды баламалы шешу құқығы) институттарының бірі ретінде Қазақстанда заңды түрде бекітілді.

Медиацияның ең аз дегенде төрт түрін ажыратуға болады: 1) қылмыстық процесітегі медиация; 2) азаматтық процесітегі медиация; 3) төрелік соттармен жүргізілетін медиация; 4) соттан тыс, тәуелсіз медиация.

Медиация туралы заңның жұмыс істеу саласы қалай анықталады? Медиация туралы заңның 1-бабының 1-тармағына сәйкес, егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын, сондай-ақ, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (дау-шарлар) және атқарушылық іс жүргізуді орындау кезінде туындайтын қатынастар медиацияның қолданылу саласы болып табылады [1]. Бұл ретте: 1) егер мұндай даулар (жанжалдар) медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот әрекетке қабілетсіз не әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе қозғауы мүмкін болса; 2) тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын кезде, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларға (дау-шарларға); 3) сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша медиация рәсімі қолданылмайды. Басқаша айтқанда, Медиация туралы заң қылмыстық және азаматтық процесітегі соттық медиацияны, сондай-ақ соттан тыс (тәуелсіз) медиацияны да реттейді.

Медиация барысында дауласушы тараптар үшін қажеттісі медиативті келісім болып табылады, яғни Заңның 27-бабының 4-тармағына сәйкес, тараптардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған азаматтық-құқықтық мәміледен тұрады. Жоғарыда аталған нормаларға сәйкес медиатордың қызметі кез келген емес, нақты құқықтық дау туған жағдайды құрайды. Делдалдың қызметінің оң нәтижесі – заңға қайшы келмейтін және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көрсетілген шарттарға қойылатын талаптарға сәйкес келетін азаматтық-құқықтық мәміленің қорытындысы болып табылады. Ендеше, «Медиация туралы» заң тап мұндай кең мағынадағы медиацияны емес, құқықтық медиацияны реттейді. Сонымен бірге, Заңның 9-бабы медиатордың қызметін заңдық білімі жоқ тұлғалардың да жүзеге асыруына жол береді.

Тәуелсіз, бейтарап, істің нәтижесіне мүдделі емес, медиация тараптарының өзара келісімі бойынша таңдалған, медиаторлар тізіліміне қосылған және медиатордың функцияларын орындауға келісім берген жеке тұлға медиатор бола алады. Бұл ретте:

- 1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті және оған теңестірілген;
- 2) заңда белгіленген тәртіппен сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп таныған;
- 3) оған қатысты қылмыстық қудалау жүзеге асырылатын;
- 4) заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адам медиатор бола алмайды [1].

Ресейдің Федералдық заңының үлгісі бойынша, ҚР медиация туралы 9-бабының 2 тармағы, медиатордың қызметі кәсіби негізде (кәсіпқой медиатор) және кәсіби емес негізде (қоғамдық медиатор) жүзеге асырылуы мүмкін екендігін көздейді [2]. Алайда қазақстандық Заң қызметтерін кәсіби емес негізде жүзеге асыратын медиаторларға артық қатаң талап көздейді. 9-баптың 3-тармағына сәйкес қырық жасқа толған (салыстыру үшін РФ-да – он сегіз жас) және кәсіпқой емес медиаторлар тізілімінде тұрған (РФ Заңында мұндай норма мүлдем жоқ) тұлғалар медиатор бола алады. Кәсіпқой емес негізде ҚР аумағында медиацияны жүзеге асыратын кәсіпқой емес медиаторлар тізілімін қаланың, аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің (уәкілетті орган) әкімдері жүргізеді. Кәсіби емес медиаторлардың уәкілетті органға кәсіби емес медиаторлар тізіліміне енгізу үшін жүгіну рәсімі, оларды тізілімге енгізу рәсімі, сондай-ақ тізілімнің мазмұнына қойылатын талаптар Медиация туралы заңның 16 бабында көзделген. Өз қызметін кәсіби емес негізде жүзеге асыратын медиаторлармен қатар Заңның 15 бабына сәйкес медиацияны жергілікті қоғамдастықтың жиналысы (жиыны) осындай мақсатта сайлайтын жергілікті қоғамдастықтың өмірлік тәжірибесі мол, абыройлы және мінсіз беделі бар мүшелері жүргізе алады. Жергілікті қоғамдастық мүшелерін кәсіпқой емес медиаторлар ретінде сайлау туралы жергілікті қоғамдастық жиналысының (жиынының) хаттамасы он жұмыс күні ішінде кәсіпқой емес медиаторлар тізіліміне қосу үшін уәкілетті органға жіберіледі [1].

2011 жылдың 28 қаңтарында қабылданған «Қазақстан Республикасының Медиация туралы» Заңына сәйкес тәуелсіз, бейтарап, істің нәтижесіне мүдделі емес, медиация тараптарының өзара келісімі бойынша таңдалған, медиаторлар тізіліміне қосылған және медиатордың функцияларын орындауға келісім берген жеке тұлға медиатор бола алады.

Медиатордың қызметі кәсіпкерлік қызмет болып табылмайды. Жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды реттеу кезіндегі медиация сотқа жүгінгенге дейін де, сот талқылауы басталғаннан кейін де қолданылуы мүмкін.

Соттың қарауында жатқан жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды реттеу бойынша медиация туралы шарт іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға негіз болып табылады

Егер медиацияны жүргізу кезінде тараптардың бірі кәсіпкерлікке толмаған болып табылса, педагогтің немесе психологтің қатысуы міндетті

Медиаторлар екіге бөлінеді. Олардың бірі медиация мәселесі бойынша арнайы білім алып, тәжірибе жинақтаған кәсіби медиаторлар. Ал екіншісі – кәсіби емес медиаторлар. Заңда атап көрсетілгендей, медиаторлықты таңдаған адам өз қызметін кәсіби де, кәсіби емес те негізде жүзеге асырады. Жоғары білімі бар, жасы жиырма беске толған, ҚР Медиаторлар одағынан арнайы оқудан өткен кез келген тұлға кәсіби медиатор бола алады. Ал кәсіби емес медиаторлықпен қырық жасқа толған, халық арасында беделді, адамгершілігі жоғары, ары кіршіксіз адамдардың айналысуына толық мүмкіндік бар. Олар тұрғындар жиынының ресми хаттамасы арқылы жергілікті атқару органдарына тіркелуі тиісті және де заңгер мамандығы болуы міндетті емес. Медиаторлар өз қызметтерін тек қана жеке құқықтық қатынастар бойынша жүргізеді. Мемлекеттік қызметкерлерге, сотты болып, ақталмағандардың бұл қызмет түрімен айналысуларына рұқсат етілмейді. Медиацияға қатысушылар өздеріне медиация барысында белгілі болған мәліметтерді осы ақпаратты берген медиация тарапының жазбаша рұқсатынсыз жария етуге құқылы емес.

Қазақстан Республикасының заңдарында көзделгендерден басқа жағдайларда, медиатордан медиация барысында белгілі болған мәліметтер туралы куәгер ретінде жауап алуға болмайды.

Медиацияға қатысушының өзіне медиация барысында белгілі болған мәліметтерді осы ақпаратты берген медиация тарапының рұқсатынсыз жария етуі Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Медиатор жанжалға мүдделілігін байқатудан сол кезде де, сондай-ақ медиациядан кейін де аулақ болуы тиіс. Медиатор, егер медиация процесінің тұтастығының заңды мәселелері туындайтындай жағдай болса, барлық тараптардың келісімінсіз, тараптардың бірімен қатысты немесе қатысты емес істер бойынша кәсіби қатынастар орнатпауы тиіс

Мұндай артық заңнамалық реттеу, әкімшілік кедергілердің болуы, әрі Медиация туралы заңның 21, 22-баптарының нормаларын талдау, кәсіби медиаторларға қарағанда, медиацияны тегін негізде іске асыруы тиіс болатын кәсіби емес медиаторлар институтының өміршеңдігіне үлкен күмән тудырады.

Заңның 9 бабының 4 тармағына сәйкес, жоғары білімі бар, жиырма бес жасқа толған, Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен бекітілетін медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқытудан өткенін растайтын құжаты (сертификаты) бар және кәсіпқой медиаторлар тізілімінде тұрған тұлғалар медиатордың қызметін кәсіби негізде жүзеге асыра алады. «Медиаторлар ұйымдары медиаторлардың бастамасы бойынша «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасы заңымен көзделген ұйымдастырушылық-құқықтық нысанда құрылған коммерциялық емес, мемлекеттік емес, өзін-өзі қаржыландыратын және өзін-өзі басқаратын ұйым болып табылады» [3]. Олар медиация бойынша тиісті даярлықтан өткені туралы құжат (сертификат) бере отырып, медиаторларды кәсіби даярлауды және олардың біліктілігін арттыруды өткізуге құқылы. Медиаторлар қауымдастығы (одағы) кәсіби медиаторлар сақтауға міндетті болатын, медиаторлардың кәсіптік этикасы кодексін әзірлеуге және оны бекітуге құқылы. Әрбір медиаторлар ұйымы Медиация туралы заңның 14 бабында көзделген талаптарға сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында медиацияны жүзеге асыратын кәсіпқой медиаторлардың тізілімін жүргізеді.

Медиацияны жүргізуге қатысты Заңның жекелеген нормаларын қарастыра болсақ, Медиация туралы заңның 2 бабының 7) тармақшасына сәйкес медиация туралы шарт деп тараптардың медиация басталғанға дейін дауды (дау-шарды) шешу мақсатында медиатормен жасасатын жазбаша келісімін айтамыз. Сондай-ақ Заңның 21 бабының 2-тармағында медиация туралы шарттың маңызды талаптарының кеңейтілген тізбесі қарастырылған.

Ал енді медиация өткізу мерзіміне келетін болсақ, азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастары саласындағы соттан тыс және соттық медиация үшін медиация туралы шарт жасалған күннен бастап күнтізбелік отыз күннен кешіктірілмей медиация аяқталуға тиіс. Қажет болған жағдайда тараптардың өзара шешімі бойынша медиацияны жүргізу мерзімі күнтізбелік отыз күнге дейін ұзартылуы мүмкін, бірақ жиынтығында ол күнтізбелік алпыс күннен аспауы тиіс.

20 бапқа сәйкес медиацияның талаптары мынадай түрде айқындалады:

1. Медиацияны жүргізу тараптардың өзара келісімі бойынша және олардың арасында медиация туралы шарт жасалған кезде жүзеге асырылады.

2. Жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды реттеу кезіндегі медиация сотқа жүгінгенге дейін де, сот талқылауы басталғаннан кейін де қолданылуы мүмкін.

3. Медиацияны жүргізу медиация тараптары медиация туралы шарт жасасқан күннен басталады.

4. Егер тараптардың бірі медиацияға жүгіну туралы ұсынысты жазбаша түрде жіберсе және оны жіберген күннен бастап он күн ішінде немесе ұсыныста көрсетілген өзге де орынды мерзімде медиация рәсімін қолдануға басқа тараптың келісімін алмаса, мұндай ұсыныс қабылданбаған болып есептеледі.

5. Медиацияны жүргізу үшін тараптар өзара келісім бойынша бір немесе бір неше медиаторды таңдайды.

6. Медиаторлар ұйымы, егер тараптар аталған ұйымға тиісті өтініш жіберсе, медиатордың (медиаторлардың) кандидатурасын ұсына алады [1]. Азаматтық сот өндірісіндегі медиация – бұл татуластыру рәсімдерін жүзеге асыратын судьяның жәрдемдесуімен сот процесі тараптарының арасындағы дауды (дау-шарды) реттейтін татуластыру рәсімі. Тараптар дауды медиация тәртібінде реттеу туралы өтініш беру арқылы бірінші және апелляциялық, кассациялық сатыда реттей алады. Бірінші сатыдағы сотта медиатор ретінде сол істі жүргізіп

жатқан судья немесе басқа судья қатыса алады. Апелляциялық сатыда соттың алқалық құрамындағы судьялардың бірі медиатор бола алады.

Айта кету керек, егер шешім тараптардың бірін қанағаттандырмайтын болса, медиация бойынша түпкілікті шешім қабылданбайды. Дауды (дау-шарды) медиация тәртібінде реттеу туралы келісім жасасу, тараптардың татуласуын білдіреді. Судья келісімнің мазмұнын тексереді, сондай-ақ оны бекіту және іс бойынша өндірісті тоқтату туралы ұйғарым шығарады. Егер тараптар қандай да бір себептер бойынша өздерінің дауларын медиация рәсімінде шеше алмайтын болса немесе сот келісімнің мазмұнын бекітпесе, онда іс бойынша өндіріс жаңартылады және істі қарау жалпы тәртіпте жүргізіледі. Сотпен бекітілген, медиация тәртібінде реттеу туралы келісімді орындау әлемдік келісім ережелері бойынша жүргізіледі. Егер іс, дауды (дау-шарды) медиация тәртібінде реттеу туралы келісіммен немесе партисипативті рәсіммен аяқталған болса, мемлекеттік баж салығының сомасы бірінші және апелляциялық сатылардағы соттарда – толық көлемде, кассациялық сатылардағы соттарда – 50 пайыз мөлшерінде қайтарылуға жатады.

Жоғарғы Сот төрағасының 2017 жылғы 26 қаңтардағы бұйрығымен даулардың жекелеген санаттары жөніндегі дауларды (дау-шарларды) медиация тәртібінде сотқа дейінгі реттеуді енгізу бойынша пилоттық жобаны жүзеге асыру туралы қағида бекітілді.

Пилоттық жобаның мақсаты – даулардың жекелеген санаттары жөніндегі дауларды (дау-шарларды) медиация тәртібінде сотқа дейінгі реттеуді азаматтық сот өндірісіне енгізу болып табылады.

Пилоттық жобаның міндеті – татуластыру рәсімдерін қолдану саласын кеңейту; сот шығындарын барынша азайту; халықты дауларды (дау-шарларды) соттан тыс реттеуге ынталандыру [4].

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген ҚР Азаматтық процесілік кодексінің аясында, соттарда соттық медиация тәртібінде татуластыру рәсімдерін жүргізуге арналған кабинеттер ашылған және жабдықталған.

Өңірдегі тұрғындардың арасында дауларды баламалы шешу тәсілдерін қолдану бойынша түсіндіру сипатындағы іс-шаралар жүргізілуде. Осыған орай облыс соттарының барлық ғимараттары сотта татуластыру рәсімін қолдану тәртібі, азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды соттан тыс реттеу мүмкіндігі, азаматтар дауды соттан тыс тәртіпте шешуге ерік білдірген жағдайдағы жүгіну тәртібі мен орны және кәсіби емес медиаторлардың тізілімі көрсетілген тиісті ақпараттық стенділермен безендірілген.

Аталған іс-шаралар алдын алу, әлеуметтік және құқықтық жанжалдарды шешу, дауларды сотқа дейінгі реттеу, жанжалдар мен дауларды соттар мен құқық қорғау органдарының және тағы басқаларының қатысуынсыз шешудің перспективалы және баламалы тәсілі ретіндегі медиация институтын халықтың арасында танымал ету тетігі болып табылатын, медиация институтын дамытуға бағытталған.

Медиация – мәдени құрал және үнемі жанжалдаса бергеннен гөрі келісімге келген дұрыс екендігін адамдар ерте ме, кеш пе түсінуі тиіс. Дауды сотта шешу тараптарды көбіне риза ете бермейді, дауды сотта шешу – бұл өткеннің шешімі, ал медиация болашаққа бағытталған, міне сондықтан да келісімге келген тараптар ынтымақтастықты жалғастыруға қабілетті, ал сот процесінен кейін тараптардың арасындағы жанжал көбіне тек ұлғая түседі. Алайда әрбір әдістің өзінің қолданылу шегі бар екендігін, медиация да ерекшеліксіз емес екендігін естен шығармау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV «Медиация туралы» Заңы (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2016) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>.
2. Федеральный закон Российской Федерации от 27 июля 2010 г. N 193-ФЗ "Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)" // <http://rg.ru/2010/07/30/mediacia-dok.html>.
3. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңы (өзгертулер мен толықтырулар 27.02.2017) // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_.
4. Дау-жанжалдарды медиация тәртібімен сотқа дейінгі реттеуді енгізу бойынша пилоттық жоба // <http://sud.gov.kz>.